
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1841759>

•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•

•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•
•

مبانی قرآنی و روایی راهکارهای تحقق تمدن نوین اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب*

یدالله حاجی زاده^۱

چکیده

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی راهکارهایی را ارائه نموده که ریشه در آموزه‌های قرآنی و روایی دارند. این نوشتار با هدف تبیین راهکارها و بیان مستندات آنها در آموزه‌های دینی سامان یافته و تلاش کرده با شیوه توصیفی-تحلیلی، مستندات این راهکارها را در آموزه‌های دینی نشان دهد. دستاوردهای پژوهش نشان می‌دهد رهنمودهایی که از سوی رهبری در بیانیه گام دوم در راستای دستیابی به تمدن نوین اسلامی ارائه شده‌اند، دارای مبانی اصیل دینی بوده و ریشه در آموزه‌های قرآنی و روایی دارند. در آموزه‌های دینی نسبت به بهره‌گیری از تجربه پیشین و به مقوله علم بسیار تأکید شده و معنویت، اخلاق و عدالت مورد توجه قرار گرفته است؛ علاوه بر این‌ها مبارزه با فساد و سروسامان دادن به زندگی دنیوی و کسب عزت مورد سفارش همیشگی اسلام بوده و این امور از مهم‌ترین اسباب رشد و تعالی معرفی شده‌اند. مقوله‌هایی این‌گونه در بیانیه گام دوم به‌عنوان راهکارهای اساسی در جهت دستیابی به تمدن نوین اسلامی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: بیانیه گام دوم انقلاب، تمدن نوین اسلامی، تمدن در قرآن و روایت.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۲ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹.

۱. استادیار گروه فرهنگ و تمدن اسلامی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم؛ (y.hajizadeh@isca.ac.ir).

مقدمه

امروزه یکی از اساسی‌ترین و راهبردی‌ترین اهداف جمهوری اسلامی ایران، که ایده آن توسط مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شده، دست‌یابی به «تمدن نوین اسلامی» است. تمدنی که در پرتو آن بتوان به پیشرفت‌های مادی و معنوی رسید. تردیدی نیست که یکی از اصلی‌ترین راه‌های دست‌یابی به چنین آرمانی، تلاش در جهت حاکمیت‌بخشی به قرآن و آموزه‌های اسلامی است. چرا که در قرآن کریم و به‌طور کلی در آموزه‌های اسلامی، اصول زیربنایی ساخت تمدن به خوبی ترسیم شده است. (روحانی، ۱۳۹۴: ۸۴-۹۳؛ احمدی، ۱۳۸۰: ۳-۱۹؛ وحیدی منش، ۱۳۸۶: ۱۵-۳۴) در قرون ابتدایی اسلام نیز یکی از مهم‌ترین علل پیدایی عصر زرین تمدن اسلامی، توجه به همین آموزه‌ها بود که در قرآن و سنت مورد تأکید قرار گرفته بود. (بیات، ۱۳۹۳: ۲۹) مقام معظم رهبری به‌عنوان یکی از صاحب‌نظران و اندیشمندان مسلمان و یکی از شخصیت‌های با تجربه و آگاه و کسی که برای اولین بار ایده دست‌یابی به تمدن نوین اسلامی را مطرح ساخته، در چهل‌مین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی بیانیه بسیار مهمی با عنوان «بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» صادر کرده که در آن رهنمودها و راهکارهای بسیار ارزنده‌ای جهت دست‌یابی به آرمان مذکور ارائه شده است. یکی از مهم‌ترین مقوله‌هایی که از سوی ایشان در این بیانیه مطرح شده، دست‌یابی به تمدن نوین اسلامی است که از آن به‌عنوان گام بزرگ دوم (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۲۷) و مهم‌ترین هدف راهبردی و اصلی نظام اسلامی یاد کرده‌اند. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۶ و ۳۰؛ بهمنی، ۱۳۹۳: ۲۰۸) بنابراین می‌بایست همه تلاش‌ها و راهکارها در راستای دست‌یابی به چنین هدف مقدسی به کار گرفته شوند. در این بیانیه ضمن اشاره به مهم‌ترین دست‌آوردهای انقلاب^۱، مهم‌ترین راهکارها جهت نیل به تمدن نوین اسلامی ارائه شده‌اند. راهکارهای ارائه شده توسط ایشان، طبیعتاً دارای مستندات و ریشه‌هایی هستند که می‌توان این مستندات را در آموزه‌های قرآنی و روایی نشان داد. سوالی که در این جا مطرح است این است که

۱. از منظر ایشان این دست‌آوردها عبارتند از: کشوری و ملتی مستقل، آزاد، مقتدر، با عزت، متدین، پیشرفته در علم، انباشته از تجربه‌هایی گران‌بها، مطمئن و امیدوار، دارای تأثیر اساسی در منطقه و دارای منطق قوی در مسائل جهانی، رکورددار در شتاب پیشرفت‌های علمی، رکورددار در رسیدن به رتبه‌های بالا در دانش‌ها و فناوری‌ها مهم از قبیل هسته‌ای و سلول‌های بنیادی و نانو و هوافضا و امثال آن، سرآمد در انگیزه‌های جهادی میان جوانان، سرآمد در جمعیت جوان کارآمد و بسی و ویژگی‌های افتخارآمیز دیگر...» (رک: حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۲۷-۲۸).

مستندات تمدنی بیانیه گام دوم انقلاب در آموزه‌های قرآنی و روایی چگونه مطرح شده‌اند و- یا به تعبیری- آیا می‌توان مستندات دیدگاه‌های رهبری در بیانیه گام دوم را از آموزه‌های قرآنی و روایی استخراج کرد؟ فرضیه‌ای که این نوشتار بر آن تاکید دارد این است که مقام معظم رهبری در راستای نیل به تمدن نوین اسلامی راهکارهایی را در بیانیه گام دوم انقلاب مطرح کرده است که مستندات آنها قرآنی و روایی است.

هرچند پیش از این مقالات زیادی درباره بیانیه گام دوم انقلاب به رشته تحریر درآمده و برخی از این مقالات رویکرد تمدنی داشته‌اند (دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم: ۱۳۹۸) اما تاکنون مستندات این بیانیه در آموزه‌های قرآنی و روایی مورد توجه پژوهش‌گران قرار نگرفته است.

الف. مفهوم‌شناسی

پیش از ورود به مباحث اصلی لازم است برخی از مفاهیم اصلی این نوشتار واژه‌شناسی شوند.

۱. راهکار

راهکار در لغت به معنای روش، روش کار، روش انجام دادن کاری، شیوه، راهبرد، سیاست و تدبیر است. (انوری، ۱۳۸۱: ۳۵۷۲/۴). معادل این واژه در زبان انگلیسی Strategy (استراتژی) است. مقصود از راهکارها در این جا شیوه‌ها، راهبردها، کارویژه‌ها و تدابیری هستند که توجه و کاربست آنها می‌تواند ما را در دست‌یابی به اهداف انقلاب و بزرگ‌ترین آرمان آن یعنی تمدن نوین اسلامی کمک کند. راهکارها عمدتاً ناظر به واقعیت‌هایی هستند که در صحنه عمل خود را نشان می‌دهند. راهکار در حقیقت برای مسیر پیش‌رو، نوعی نقشه راه و تدبیر به حساب می‌آید که در پدیده‌های واقعی زندگی بشری بیش‌تر خود را نشان می‌دهد.

۲. تمدن و تمدن نوین اسلامی

تمدن از باب تفعّل، از نظر لغوی به معنای شهرنشین شدن، شهرنشینی، تخلق به اخلاق اهل شهر، اقامت در شهر و معادل واژه شهرآیینی است. (دهخدا، ۱۳۴۳: ۹۴۲/۱۵؛ معین، ۱۳۶۴: ۱۱۳۹/۳) معادل انگلیسی این کلمه Civilization و معادل عربی آن «الحضاره» نیز به معنای شهری شدن و اقامت در شهر است. (ابن منظور، ۱۴۰۵: ۱۰۳/۲) درباره تعریف اصطلاحی تمدن، به جهت پیچیدگی‌هایی که دارد و برداشت‌های متفاوتی که از آن شده، اتفاق نظری وجود ندارد. از منظر ویل دورانت تمدن را

می‌توان به شکل کلی آن، عبارت از نظم اجتماعی دانست که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی امکان‌پذیر می‌شود و جریان پیدا می‌کند. چهار رکن و عنصر اساسی تمدن از نظر وی عبارتند از: پیش‌بینی و احتیاط در امور اقتصادی، سازمان سیاسی، سنن اخلاقی و کوشش در راه معرفت و بسط هنر. (ویل دورانت، ۱۳۶۵: ۳/۱) هنری لوکاس ضمن اذعان به این امر که ارائه تعریفی دقیق از تمدن دشوار است، از یکی بودن مفهوم فرهنگ و تمدن سخن گفته است. وی تعریف دقیقی از تمدن ارائه نکرده اما فرهنگ را مجموعه مشترکی از اندیشه‌ها و دستاوردها می‌داند و به مواردی چون سازگاری با محیط جغرافیایی، سازمان مشترکی برای برطرف ساختن نیازهای اجتماعی و سیاسی، هنر، ادبیات، علم، آفرینش‌ها (اختراعات)، فلسفه و دین اشاره دارد. (رک. هنری لوکاس، ۱۳۸۲: ۲۰/۱) با توجه به یکسان‌انگاری فرهنگ و تمدن از منظر وی به نظر می‌رسد از منظر هنری لوکاس همین تعریف را برای تمدن نیز می‌توان در نظر گرفت.

بر اساس آنچه دکتر شریعتی از تمدن ارائه کرده، تمدن به معنای کلی عبارت است از «مجموعه ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی در جامعه انسانی». «(شریعتی، ۱۳۸۶: ۵/۱) مالک بن نبی؛ اندیشمند الجزایری نیز تمدن را مجموعه‌ای از عوامل اخلاقی (معنوی) و مادی می‌داند (سحمرانی، ۱۳۶۲: ۱۹۸). فوکوتساوا یوکیچی دانشمند ژاپنی معتقد است: تمدن دو وجه معنوی و مادی دارد که اولی را روح درونی و دومی را شکل‌های بیرونی تمدن می‌نامد، دستیابی به تمدن نیازمند آن است که وجه نخست یعنی روح تمدن از اولویت برخوردار شود. (یوکیچی، ۱۳۶۳: ۱۱) تمدن در تعریفی که دکتر روح الامینی نیز ارائه کرده به «مجموعه‌ای از دانش‌ها، هنرها و فنون و آداب و سنن، تاسیسات و نهادهای اجتماعی که در پرتو ابداعات و اختراعات و فعالیت‌های افراد و گروه‌های انسانی طی قرون و اعصار گذشته توسعه و تکامل یافته» اطلاق شده است. (روح الامینی، ۱۳۹۴: ۴۹) بنابراین بر اساس برخی از تعاریفی که از تمدن شده، این اصطلاح مفهوم عامی است که شامل فرهنگ نیز می‌شود و رویکرد تمدنی رویکرد عامی است که فرهنگ را نیز در بر دارد. به نظر می‌رسد مقام معظم رهبری نیز همین معنا از تمدن را مد نظر دارند. تعریفی که ایشان از تمدن اسلامی ارائه کرده چنین است: «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی می‌تواند رشد کند و به

۱. شریعتی در توضیح این تعریف می‌نویسد: وقتی می‌گوییم ساخته‌های انسانی، مقصود آن چیزی است که در طبیعت در حالت عادی وجود ندارد و انسان آن را می‌سازد. . . مقصود از اندوخته عبارت است از: انباری از تجربه‌ها، داده‌ها و دانش‌ها و قراردادهای اختراعات گذشته یا دیگران که به جامعه به میراث می‌رسد. (شریعتی، ۱۳۸۶: ۵/۱).

غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است، برسد» (حسینی خامنه‌ای، الف، ۱۳۹۲).

ایشان در جای دیگری شاخصه اصلی و عمومی تمدن مورد نظر اسلام را بهره‌مندی انسان‌ها از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی می‌داند که خداوند برای تامین سعادت و تعالی آنان در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. ایشان سپس لوازم این تمدن را در مواردی چون: حکومت مردمی، قوانین برگرفته از قرآن، اجتهاد و پاسخ‌گویی به نیازهای نوبه‌نوی بشری، پرهیز از تحجر، ارتجاع، بدعت و التقاط، ایجاد رفاه و ثروت عمومی، ایجاد عدالت، خلاصی از اقتصاد ربایی و محترکانه، گسترش اخلاق، دفاع از مظلومان و تلاش و کار و ابتکار و... دانسته است (حسینی خامنه‌ای، ب، ۱۳۹۲). مفهوم تمدن نوین نیز اصطلاحی است که توسط ایشان به کار رفته است. ایشان معتقد است تمدن نوین از دو بخش ابزاری و بخش متنی و اصلی (حقیقی) تشکیل شده است. بخش ابزاری عبارت است: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ. بخش دوم که بخش متنی، اصلی و حقیقی تمدن نوین از منظر ایشان است، همان سبک زندگی است و شامل موارد ذیل است: مسئله خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی، تفریحات، مسئله خط، مسئله زبان، مسئله کسب و کار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزند، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مرئوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱) تأمل در این موارد نشان می‌دهد ایشان تمدن و یا تمدن نوین را مفهوم عامی می‌داند که هم شامل نمادهای عینی دستاوردهای بشری می‌شود و هم مفاهیم معنوی را در بر دارد؛ البته با این پیش‌فرض که دومی از اهمیت بسیار بیش‌تری برخوردار است و یا حداقل باید به قدر حرکت پیش‌رونده مادی به آن توجه شود. «کشور ما از لحاظ مادی باید در آن علم، تجربه و فناوری در سطوح بالا قرار بگیرد... در چنین جامعه‌ای معنویت و اخلاق هم باید به قدر حرکت پیش‌رونده مادی پیشرفت کند...» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۵).

ب. راهکارهای رهبری جهت نیل به تمدن نوین اسلامی و مستندات دینی آن^۱

۱. بهره‌گیری از تجربه پیشین

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم، ضمن اشاره به آغاز فصل جدیدی در زندگی جمهوری اسلامی، از اهمیت تجربه پیشین سخن گفته و تنها راه کسب آگاهی و مبارزه با نادانسته‌ها را بهره‌گیری از تجربه خویش یا گوش سپردن به تجربه دیگران دانسته است. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۶) ایشان سپس با اشاره به تجربه‌های ارزشمند خویش که در طول دهه‌های پیشین به دست آمده، از جوانان درخواست دارد با گوش سپردن به این تجارب، انقلاب را به آرمان بزرگش یعنی ایجاد تمدن نوین اسلامی و ظهور امام زمان (ارواحنا فداه) نزدیک کنند. نکته مهم و راهبردی که ایشان در این جا مطرح کرده چنین است: «برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت. اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغ‌ها به جای حقیقت خواهد نشست و آینده، مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۶-۱۷). دقت در آنچه در این جا بیان شده نشان می‌دهد از منظر رهبری، گام اول در راستای دستیابی به تمدن نوین اسلامی، شناخت گذشته و بهره‌گیری از تجربه پیشین است و اگر از این تدبیر مهم غفلت شود، انقلاب با چالش‌هایی جدی مواجه خواهد شد.

در بیانیه گام دوم باز هم از ضرورت بهره‌گیری از تجربه‌ها سخن به میان آمده است. در بخش دیگری از بیانیه، ایشان ضمن اشاره به مسیر طی شده - که تنها قطعه‌ای از مسیر افتخارآمیز به سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی است - از ضرورت تداوم آن به دست جوانان سخن گفته و می‌فرماید: «مدیران جوان، کارگزاران جوان. . . باید شانه‌های خود را به زیر بار مسئولیت دهند، از تجربه‌ها و عبرت‌های گذشته بهره گیرند. . . و ایران عزیز را الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی بسازند» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۰). بنابراین از منظر رهبری استفاده از تجربه‌های پیشین، از ضروریاتی است که می‌تواند راه دستیابی به پیشرفت را هموارتر سازد.

در آموزه‌های دینی نیز بهره‌گیری از تجربه گذشته و تجربه پیشینیان از اهمیت خاصی برخوردار

---

۱. این راهکارها از بیانیه گام دوم استخراج شده‌اند. هر چند ممکن است جهت نیل به تمدن نوین اسلامی راهکارهای دیگری هم باشد اما می‌توان ادعا کرد با توجه به جامعیت بیانیه گام دوم، این موارد مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین راهکارهایی هستند که در جهت هدف مورد نظر، مورد توجه قرار گرفته‌اند.

است. در قرآن کریم در موارد متعددی زندگی پیشینان به منظور بهره‌گیری و پندآموزی به تصویر کشیده است و در مواردی به پندآموزی و تجربه‌گیری از آن‌ها سفارش، تصریح و تاکید شده است (یوسف/۱۱۱، اعراف/۱۷۶، نازعات/۲۶).

در روایات - به خصوص در سخنان امام علی علیه السلام نیز از اهمیت و ضرورت بهره‌گیری از تجربه سخن به میان آمده است. از منظر امام علی علیه السلام حفظ و به کارگیری تجربه، رمز پیروزی و موفقیت است (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۵۰۶) و تجربه و رأی و تدبیر پیران، از تلاش و جنگ‌جویی جوانان بهتر و ارزشمندتر است (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۴۸۲). همچنین عدم بهره‌گیری از عقل و تجربه نیز از منظر آن حضرت تیره‌روزی است (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۴۶۶). آن حضرت به جهت ارزشمندی تجربه، در موارد متعددی از لزوم و فایده‌مندی بهره‌گیری از تجربه سخن گفته است. در نامه ۳۱ نهج البلاغه، آن حضرت فرزندش امام حسن علیه السلام را به بهره‌گیری از تجربه‌ای که دیگران زحمت آزمون آن را کشیده‌اند، فراخوانده است. (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۳۹۳) در ادامه همین نامه امام علی علیه السلام تجربه خویش از زندگی پیشینان را که به جهت آگاهی از زندگی ایشان حاصل شده؛ تجربه کسی دانسته که گویی از ابتدای خلقت تا زمان خویش با گذشتگان زیسته است (همان). در خطبه ۱۷۶ نهج البلاغه نیز امام علی علیه السلام از سودمندی تجربه سخن گفته و عدم بهره‌گیری از تجربه‌ها را موجب کوتاه‌فکری دانسته به گونه‌ای که بد را خوب و خوب را بد می‌نگرد (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۲۵۴).

همه این موارد نشان از اهمیت تجربه و بهره‌گیری از آن در زندگی به منظور پیمودن مسیر بهتر جهت دستیابی به پیشرفت و تعالی است. دقت در سخنان رهبری نشان می‌دهد، آنچه در کلمات ایشان درباره بهره‌گیری از تجربه گذشته و گذشتگان بیان شده، ارتباط وثیقی با آموزه‌های دین دارد.

۲. امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده

بخشی از بیانیه گام دوم، توصیه‌هایی است که رهبری از آن‌ها به عنوان سرفصل‌های اساسی بیانیه یاد کرده است. ایشان ضمن اشاره به سرفصل‌هایی چون علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی، از امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده سخن گفته است. در بخشی از سخنان ایشان آمده است: «... اما پیش از همه چیز، نخستین توصیه من، امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۳). رهبری در این

جا اولاً: امید و نگاه خوش بینانه به آینده را سرفصلی اساسی و اولین توصیه خویش معرفی کرده که خود نشان دهنده اهمیت آن است. ثانیاً: آن را کلید اساسی سایر قفل‌ها دانسته که باز نشان از اهمیت و زیربنا بودن امید است به گونه‌ای که بدون این کلید، هیچ گام دیگری نمی‌توان برداشت. در ادامه ایشان ضمن اشاره به این مطلب که این امید و این نگاه خوش بینانه، امیدی کاذب و فریبنده نیست، از سیاست تبلیغاتی دشمن در چهل ساله گذشته که با ترفندهای خاص، در صدد القای ناامیدی در میان مردم و مسئولان بوده سخن گفته و درخواست خویش از جوانان را این گونه مطرح می‌کند: «در شکستن این محاصره تبلیغاتی پیش گام شوید، در خود و دیگران نهال امید را پرورش دهید، ترس و نومیدی را از خود و دیگران برانید. این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شماست...» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۴-۳۵)

در آموزه‌های دینی نیز همواره از امیدواری سخن به میان آمده است. قرآن کریم امید را عاملی مهم در حرکت و زندگی بشر برمی‌شمرد. به عنوان نمونه بیان می‌کند که امید به استجاب از سوی خداوند، علت و انگیزه برای دعا و طلب از او می‌شود. (بقره: ۱۸۶) همچنین از منظر قرآن، امید به آینده برتر در این دنیا و یا آخرت است که موجب می‌شود افراد باورها و کنش‌ها و واکنش‌های خویش را تصحیح کنند و به بازسازی و اصلاح اعمال و رفتار خود بپردازند. (یونس: ۷ و ۸)

امام علی علیه السلام نیز در نهج البلاغه ضمن تاکید بر امیدواری به خداوند (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۵۴۳)، به طور کلی از امیدواری به آینده سخن گفته است (همان، ۱۷۱). همچنین از منظر آن حضرت ترس داشتن و ناامیدی، امری ناپسند است به گونه‌ای که آن حضرت به منظور غلبه بر ترس و نگرانی از آینده، پیشنهاد کرده هرگاه از چیزی می‌ترسید و نگرانی دارید، خودتان را در آن امر بیندازید (همان، ۵۰۱). این سخن حضرت به این معناست که قرار دادن خویش در دل حوادث و شنا کردن در دریای متلاطم زندگی می‌تواند به انسان امید دهد و نگرانی و ترس را از وی برطرف سازد و وی را برای ساختن آینده بهتر مهیا سازد.

۳. توجه به علم و پژوهش

یکی از راهکارهای مقام معظم رهبری که در راستای نیل به تمدن نوین اسلامی و گام نهادن به مرحله دوم انقلاب- در بیانیه گام دوم- بر آن تاکید شده و در حقیقت در صدر توصیه‌های ایشان قرار دارد، توجه به مقوله علم و پژوهش است. ایشان در بخشی از بیانیه، علاوه بر اشاره به توانمندی‌هایی که

جوامع از قِبَل علم به آن دست می‌یابند، بر ضرورت توجه به علم و دانش تأکید کرده‌اند. «ما به سوء استفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما موکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می‌روزیم» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۵). از منظر رهبری علم و دانش است که برای غرب ثروت و نفوذ ادوار اخیرش را فراهم ساخته است (همان، ۳۵).

در آموزه‌های قرآنی و روایی نیز توجه درخوری به مقوله علم و آگاهی شده است. در قرآن کریم که خود به‌عنوان یک «کتاب» (بقره: ۲) سمبل دانش به حساب می‌آید، ضمن این‌که واژه علم بارها تکرار شده، آیات متعددی هست که به ارزش علم و دانش اشاره دارند. در اولین آیات نازل شده بر پیامبر اکرم ﷺ واژه‌هایی چون «خواندن»، «قلم» و «یاد دادن»، چندین بار تکرار شده اند (علق: ۱-۵). به کارگیری این الفاظ در آیات مذکور نشان از اهمیت و جایگاه علم و دانش در این کتاب آسمانی است. یکی از اندیشمندان پس از اشاره به این آیات می‌نویسد: این آیات اعلام می‌کنند که عهد قرآن، (چیزی که قرآن بر آن تأکید دارد) عهد خواندن، نوشتن، یاد دادن، علم و عقل است (مطهری، بی‌تا، ۱۷۵/۳). در دیگر آیات قرآن کریم بر اهمیت علم و آگاهی تأکید شده است. (زمر: ۹، مجادله: ۱۱، بقره: ۲۶۹، آل عمران: ۱۸) علاوه بر آیات مذکور، قرآن کریم یکی از برنامه‌های اصلی پیامبر اکرم ﷺ را در کنار تزکیه، تعلیم دانسته است (جمعه: ۲). از این آیه و آیات مشابه می‌توان برداشت کرد که از منظر قرآن کریم علم و دانش از ارزش و اهمیت بسیار بالایی برخوردار است.

در کنار آیات قرآن کریم که به بخشی از آن‌ها اشاره شد، پیامبر اکرم ﷺ و امامان معصوم ﷺ نیز احادیث فراوانی در ارزش علم و عالم بیان کرده‌اند. پیامبر اکرم ﷺ، ضمن این‌که فلسفه بعثت خویش را تعلیم معرفی کرده (قرطبی، بی‌تا، ۶۰/۱)، در احادیث متعددی بر اهمیت علم آموزی و مجهز شدن به این سلاح ارزشمند در جهت پیشرفت و تعالی تأکید داشته است (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۰/۱). همچنین در روایات علم به‌عنوان عاملی در راستای کسب عزت و سربلندی معرفی شده (پاینده، ۱۳۸۲: ۶۸۷) و در روایت دیگری علم به‌عنوان وسیله دست‌یابی به اقتدار معرفی شده است (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۳۱۹/۲۰).

تأکید بر علم آموزی از منظر مقام معظم رهبری دقیقاً به جهت همین فایده‌هایی است که از علم به‌دست می‌آید. موید این امر سخنی دیگر از ایشان است که: «ما تأکید می‌کنیم روی علم. این تأکید، جدی است؛ تعارف نیست؛ از روی یک احساس کاذب تشریفاتی موسمی نیست؛ بلکه از یک تشخیص عمیق و محاسبه‌شده برمی‌خیزد. زورگونی در دنیا زیاد است. زورگویان متکی به قدرتشان

هستند. آن قدرت و آن ثروت و آن امکانات، برخاسته از دانش آن‌هاست. بدون دانش نمی‌شود مقابله کرد، نمی‌شود مواجهه کرد. من یک وقتی این حدیث را خوانده‌ام: «العلم سلطان»؛ علم عبارت است از اقتدار. علم، خودش یک اقتدار است. هر کس این اقتدار را داشت، می‌تواند حرکت کند؛ هر کسی، هر ملتی، هر جامعه‌ای که نداشت، مجبور است از اقتدار دیگران پیروی کند. بنابراین، این یک محاسبه دقیق است» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۹). این بیانات به خوبی نشان می‌دهد، تاکید ایشان بر مقوله علم، در حقیقت برگرفته از آموزه‌های دینی است.

۴. توجه به معنویت و اخلاق

یکی دیگر از توصیه‌های رهبری در بیانیه گام دوم که در راستای دست‌یابی به تمدن نوین اسلامی ارائه شده، توصیه به مقوله معنویت و اخلاق به‌عنوان جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی است. معنویت از منظر رهبری به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راست‌گویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۷). ایشان در این زمینه از طرفی حکومت و کارگزاران حکومتی را مسئول دانسته و از آنان می‌خواهد ضمن این‌که خودشان منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و از طرفی از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیز درخواست دارد، در این باره احساس تکلیف کنند و از خود رفع مسئولیت نکنند. ایشان معتقد است در گام دوم انقلاب می‌بایست با تنظیم و اجرای برنامه‌های کوتاه مدت و میان مدت، به گسترش معنویت و اخلاق کمک شود (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۸).

در آموزه‌های دینی نیز یکی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین مقوله‌ها در راستای دست‌یابی به تمدن، رعایت اخلاق و به تعبیری تبعیت از سنت‌های اخلاقی است. در آموزه‌های دینی بی‌توجهی به سنن اخلاقی از علل انحطاط و رکود تمدنی برشمرده شده است. در سوره اسراء رواج فسق و گناه در جامعه از موجبات هلاکت معرفی شده است (اسراء: ۱۶). قرآن کریم در مواردی جوامعی را مثال زده که به جهت عدم رعایت معنویت و اخلاق، دچار هلاکت شده‌اند. به‌عنوان نمونه در سوره اعراف آمده است: و به سوی مدین، برادرشان شعیب را (فرستادیم)؛ گفت: «ای قوم من! خدا را بپرستید، که جز او معبودی ندارید! دلیل روشنی از طرف پروردگارتان برای شما آمده است؛ بنا بر این، حق پیمان‌ه و وزن را

ادا کنید! و از اموال مردم چیزی نگاهید! و در روی زمین، بعد از آن که (در پرتو ایمان و دعوت انبیاء) اصلاح شده است، فساد نکنید» (اعراف: ۸۵). علامه طباطبایی در تفسیر این آیه به نکته‌ای اشاره می‌کند که به خوبی نقش فساد اقتصادی را در انحطاط و عقب ماندگی یک جامعه به تصویر می‌کشد. ایشان می‌نویسد: «حضرت شعیب به قوم خود می‌فرماید: وفای به کیل و وزن و بر هم نزدن نظم جامعه برای شما بهتر است و سعادت دنیایی شما را بهتر تأمین می‌کند؛ زیرا زندگی اجتماعی انسان، وقتی قابل دوام است که افراد، مازاد فرآورده‌های خود را در مقابل فرآورده‌های یکدیگر مبادله نموده و بدین وسیله حوائج خود را برطرف کنند و این وقتی میسر است که در سراسر اجتماع، امنیت حکم فرما بوده و مردم در مقدار و اوصاف هر چیزی که معامله می‌کنند، بر یکدیگر خیانت نکنند. چه اگر خیانت از یک نفر صحیح باشد از همه صحیح خواهد بود و خیانت همه معلوم است که اجتماع را به چه صورت و وضعی در می‌آورد. در چنین اجتماعی مردم به انواع حيله و تقلب سم مهلك را به جای دوا و جنس معیوب و مخلوط را به جای سالم و خالص به خرج یکدیگر می‌دهند و همچنین فساد انگیزی امنیت عمومی را که محور چرخ اجتماع انسانی است، از بین برده و مایه نابودی کشت و زرع و انقراض نسل انسان می‌شود». در آیات بعد اشاره شده که نافرمانی قوم شعیب سبب نابودی آنان شد (اعراف: ۹۱).

در احادیث نیز معنویت و اخلاق از عوامل دستیابی به سعادت و پیشرفت، و فساد و بی‌اخلاقی عامل انحطاط، سقوط و هلاکت معرفی شده است. در حدیثی از امام صادق علیه السلام آمده است: خداوند پیامبری را مامور کرد که به قوم خود بگوید هیچ جمعیت و گروهی که در پرتو اطاعت من در خوشی و آسایش بوده‌اند، از آنچه موجب رضایت من است، تغییر حالت نداده‌اند، مگر این که من هم حال آن‌ها را از آنچه دوست دارند به آنچه بدشان می‌آید تغییر داده‌ام، همچنین هر گروه و خانواده‌ای که به خاطر معصیت گرفتار ناراحتی شده باشند سپس از آنچه موجب ناخشنودی من است تغییر موضع دهند، من هم تغییر موضع می‌دهم و آن‌ها را به آنچه دوست دارند، می‌رسانم». (کلینی، ۱۴۰۷: ۲/۲۷۴-۲۷۵) این حدیث که یادآور آیات حاکی از سنت تغییر نعمت‌های الهی در صورت تغییر رفتارهای مردم است (رعد: ۱۱، انفال: ۵۳)، در حقیقت بیانگر سنتی الهی است که هرگاه مردم جامعه به معنویت و اخلاق توجه کنند، خداوند موجبات سعادت و پیشرفت آنان را فراهم خواهد ساخت و هرگاه به فساد و اباحه‌گری روی آورند، خداوند نیز موجبات انحطاط و سقوط آنان را فراهم می‌کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حدیثی یاری رسانی به یکدیگر در کارهای خیر را از موجبات سلامت، برکت و پیشرفت معرفی کرده و پیمودن مسیری غیر از این را سبب زوال نعمت‌ها و برکات برشمرده است

(طوسی، ۱۳۶۵: ۱۸۱/۶).

بنابراین تأکید بر معنویت و اخلاق و پرهیز از فساد و بی‌اخلاقی در سخنان رهبری به‌عنوان یکی شاگردان مکتب اسلام در حقیقت برگرفته از آموزه‌های این دین است که در آن‌ها راه دستیابی به سعادت و پیشرفت، توجه و کار بست معنویت و اخلاق است.

۵. تلاش در راستای دستیابی به اقتصادی پویا

مقام معظم رهبری در تمدن نوین اسلامی علاوه بر جنبه معنوی به جنبه مادی نیز توجه دارند. در بیانیه گام دوم انقلاب نیز ضمن اشاره به ورود انقلاب اسلامی به دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و «تمدن‌سازی»، مسئله تولید و اقتصاد بارها مطرح شده و به‌عنوان ابزاری در جهت دستیابی به اهداف، مورد توجه قرار گرفته است. در یک مورد ایشان ضمن اشاره به ظرفیت‌های استفاده نشده طبیعی و انسانی در کشور، از ضرورت پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و ارتقاء اقتصاد ملی سخن گفته است. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۲-۳۳). در جای دیگری در همین بیانیه آمده است: «اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۹). در این تعابیر هرچند اقتصاد، هدف جامعه اسلامی معرفی نشده اما وسیله‌ای معرفی شده که بدون آن نمی‌توان به اهداف انقلاب- که یکی از مهم‌ترین آن‌ها تمدن نوین اسلامی است؛ دست یافت. رهبری در بخشی از سخنان خویش در بیانیه گام دوم می‌فرماید: «تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و با کیفیت و توزیع عدالت‌محور و مصرف به‌اندازه و بی‌اسراف و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از سوی این‌جانب بارها تکرار و بر آن تأکید شده، به خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند بر زندگی امروز و فردای جامعه بگذارد» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۹). در حقیقت رهبری با تأکید بر تولید انبوه و با کیفیت، توزیع عادلانه و مصرف به‌اندازه، راهکاری موثر را ارائه کرده که می‌تواند زندگی حال و آینده مردم را به نحو شگفت‌آوری بهبود بخشد و راه دستیابی به تمدن نوین اسلامی را هموار سازد. به خصوص رهبری تأکید خاصی بر اقتصاد مقاومتی دارد. تأمل در سخنان رهبری نشان می‌دهد ایشان در بیانیه گام دوم جهت دستیابی به

اقتصاد مقاومتی هم بر «راهکارهای تقویت افزا» همانند تولید انبوه و با کیفیت، توزیع عادلانه، مردمی کردن اقتصاد، دانش بنیان کردن اقتصاد و تکیه بر توان داخلی تأکید کرده‌اند و هم «راهکارهای عیب‌زدا» همانند برطرف ساختن عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی، رفع محرومیت‌ها، مبارزه با فساد اقتصادی و رفع وابستگی اقتصادی به نفت را پیشنهاد کرده‌اند (دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، ۱۳۹۸: ۵۲۹/۱).

راهکاری که رهبری در این زمینه مطرح کرده، کار و تلاش و مجاهده و سخت کوشی است. سرتا سر بیانیه گام دوم انقلاب، سخن از کار و تلاش و داشتن روحیه انقلابی و عمل جهادی است. در یک مورد رهبری ضمن اشاره به راه طی شده که آن را تنها بخشی و قطعه‌ای از مسیر افتخارآمیز به سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی دانسته، از جوانان درخواست دارد در عرصه‌های گوناگون «شانه خود را زیر بار مسئولیت دهند و با بهره‌گیری از تجربه‌های گذشته، نگاه انقلابی و روحیه انقلابی و عمل جهادی را به کار ببندند و ایران عزیز را الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی بسازند» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۰). در مورد دیگری ایشان ضمن اشاره به وجود برخی از محرومیت‌ها در کشور می‌فرماید: دل‌های مسئولان به‌طور دائم باید برای رفع محرومیت‌ها بتپد» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳۰). این موارد نشان می‌دهد آنچه از نظر رهبری اهمیت دارد، کار و تلاش و حرکت در جهت رشد و ارتقای جامعه اسلامی است که در پرتو مجاهدت و سخت کوشی همگان به خصوص دولت‌مردان نظام اسلامی به‌دست خواهد آمد.

در آموزه‌های اسلامی نیز در کنار توجه به مسائل معنوی، به مادیات نیز توجه شده است. از منظر اسلام، فقر امری پسندیده نیست و ورود به ساحت فقر، نزدیک شدن به ساحت کفر تلقی شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۰۷/۲؛ صدوق، ۱۳۷۶: ۲۹۵). به همین جهت در اسلام به افراد سفارش شده در جهت رفع نیازمندی‌های خویش کوشش کنند و بار زندگی خویش را بر دوش دیگران نیندازند (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۲/۴؛ ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۷).

آیات قرآن کریم و سیره و سنت پیشوایان دینی ما نشان می‌دهد کار و تلاش در اسلام از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. بر اساس آموزه‌های دینی، تنها در سایه سعی و کوشش است که انسان‌ها می‌توانند به خواسته‌های خویش دست یابند. (نجم: ۳۹) در سنت نبوی گاه همین کار و تلاش به‌عنوان «جهاد در راه خدا» معرفی شده است به خصوص درباره کسی که در جهت برآوردن نیاز اهل و عیال خویش کار می‌کند، تعبیر مجاهد در راه خدا به کار رفته است (کلینی، ۱۴۰۷: ۸۸/۵). حتی بانوانی که

در منزل به سروسامان دادن به امور خانه می‌پردازند، زحمات آنان همانند جهاد مجاهدین در راه خدا شمرده شده است. (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵: ۳۷۶/۲). علاوه بر این، در اسلام بیکاری و سربار دیگران شدن به شدت مورد مذمت قرار گرفته (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۲/۴)، به عمران و آبادانی زمین، سفارش شده (مجلسی، ۱۳۶۳: ۲۵۵/۱۰۱) و به استحکام کار و کیفیت آن توجه شده است (صدوق، ۱۳۷۶: ۳۸۵؛ حسکانی، ۱۴۱۱: ۵/۱). اسلام در کنار توصیه به کار و تلاش، رهبانیت و گوشه‌گیری از اجتماع را نهی کرده است و به بهره‌گیری از مواهب مادی سفارش کرده است (اعراف: ۳۲). توجه به آموزه‌های دینی نشان می‌دهد یکی از مهم‌ترین راه‌های دستیابی به تمدن و به تعبیری یکی از مؤلفه‌های اصلی تمدن، کار، تلاش، حرکت و سخت‌کوشی است. شهید مطهری (ره) در یک مورد ضمن اشاره به پیدایش رنسانس در اروپا، از تأثیرپذیری جامعه اروپایی از آموزه‌هایی اسلامی سخن گفته و جهاد و سخت‌کوشی را یکی از آموزه‌های اسلامی می‌داند که اروپاییان از اسلام گرفتند و رنسانس را پدید آوردند. (مطهری، بی‌تا، ۴۶۳/۲۱).

علاوه بر این در اسلام داشتن شغل به‌عنوان یک ارزش مطرح شده است. حضرت علی علیه السلام در یکی از فرمایشات خویش تجارت و داد و ستد را عامل بی‌نیازی از مردم شمرده و از عنایت خداوند به اشخاصی که دارای حرفه‌ای هستند سخن گفته است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۹/۵؛ صدوق، ۱۴۱۳: ۱۹۳/۳). آن حضرت در وصیتی فرموده است: «اگر می‌خواهی حر و آزاد باشی، مانند بندگان و غلامان زحمت بکش و کار کن، امید و آرزوی خود را از مال دیگران قطع کن و هرگز چشم طمع به مال و ثروت و اندوخته دیگران نداشته باش...» (میبدی، ۱۴۱۱: ۲۱۰). دقت در این کلام حضرت نشان می‌دهد از منظر امام علی علیه السلام کار و فعالیت می‌تواند موجب بی‌نیازی از دیگران شود و به این ترتیب عزت نفس انسان محفوظ بماند. امام صادق علیه السلام نیز در روایتی به یکی از اصحاب خویش سفارش کرد «صبح زود به طرف عزت و بزرگی خود (یعنی بازار) بیرون برو!» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۹/۵). در حقیقت از منظر امام، حرکت برای انجام فعالیت‌های روزانه و کسب و کار و تجارت، حرکت به سمت عزت و وسیله کسب عزت است.

دقت در رهنمودها رهبری در بیانیه گام دوم و توجه به آنچه در آموزه‌های دینی درباره کار و تلاش آمده نشان می‌دهد، تأکید بر تلاش در راستای دستیابی به اقتصادی پویا با تکیه بر جهاد و سخت‌کوشی و کار و تلاش، برگرفته از آموزه‌های دینی است که کار را جهاد و کارگر را مجاهد در خدا دانسته است.

۶. عدالت و مبارزه با فساد

از دیگر راهکارها و توصیه‌های رهبری در راستای نیل به پیشرفت و دستیابی به اهداف انقلاب، رعایت عدالت و مبارزه با فساد است. از منظر رهبری، عدالت در صدر هدف‌های اولیه همه بعثت‌های الهی است و هر چند دستیابی به عدالت کامل جز در حکومت حضرت ولی عصر امکان پذیر نیست اما به صورت نسبی، همه جا و همه وقت ممکن و فریضه‌ای بر عهده همه به ویژه حاکمان و قدرتمندان است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۳). از منظر ایشان عدالت و مبارزه با فساد لازم و ملزوم یکدیگر هستند (همان، ۴۱). این بدان معناست که جهت برپایی عدالت باید با فساد مبارزه شود و جهت مبارزه با فساد باید عدالت در بخش‌های گوناگون اجرا شود. راهکارهای رهبری در جهت کسب عدالت و مبارزه با فساد، وجود دستگاه‌های نظارتی و ارزش‌یابی، تلاش در جهت رفع محرومیت‌ها و مبارزه با فساد است. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۲-۴۴).

رعایت عدالت امری است که بارها در قرآن کریم بر آن تاکید شده (نحل: ۹۰، انعام: ۱۵۳، مائده: ۸) و از مسلمانان خواسته شده حتی در صورتی که با گروهی دشمنی داشتند نباید از مرز عدالت خارج شوند (مائده: ۸). بر اساس آیات قرآن کریم، شعار عدالت خواهی همان شعاری است که پیامبران الهی در راه تحقق آن جهت دستیابی به جامعه مطلوب و آرمانی تلاش کرده‌اند. (حدید: ۲۵)

در احادیثی که از پیشوایان دینی رسیده نیز ضمن اینکه بر این امر تاکید شده که برخی از صفات رذیله اخلاقی عامل شقاوت و هلاکت افراد می‌شوند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ص ۱۲؛ صدوق، ۱۳۶۲: ۲۴۳/۱؛ برقی، ۱۳۷۱: ۴/۱)، بر این حقیقت تاکید شده که در برخی از موارد هلاکت و نابودی جوامع نیز متأثر از فساد است. به عنوان نمونه در نامه امام علی علیه السلام به مالک اشتر فرماندار اعزامی خویش به مصر، امیرالمؤمنین علیه السلام خون‌ریزی و قتل ناروا و ظالمانه را از عوامل زوال نعمت بر شمرده است (شریف رضی، ۱۴۱۴: ۴۲۲). در احادیث دیگری که از آن حضرت نقل شده نیز بر همین امر تاکید شده است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۵۲۲، ۵۶۰).

تردید نیست که تأکیدات رهبری بر مسئله عدالت و پرهیز از فساد، برگرفته از آموزه‌هایی است که در اسلام جهت نیل به جامعه مطلوب بر آن تاکید شده است. شاهد این مطلب گفتاری از ایشان است که می‌فرماید: یک عده‌ای به خطا تصوّر می‌کنند که این مفاهیم رایج مثل عدالت اجتماعی و آزادی و مانند این‌ها از غرب به عالم اسلام آمده است، یا متفکرین اسلامی این‌ها را از غربی‌ها یاد گرفته‌اند؛ این کاملاً اشتباه است. غرب سه چهار قرن پیش‌تر نیست که با این مفاهیم آشنا شده؛ از بعد از رنسانس

با این مفاهیم آشنا شده است؛ در حالی که اسلام ۱۴۰۰ سال قبل از این، این مفاهیم را به طور روشن در قرآن بیان کرده است؛ با این تفاوت که غربی‌ها که این‌ها را مطرح کرده‌اند، هیچ وقت صادقانه به آن عمل نکرده‌اند نه به آزادی عمل کردند، نه به عدالت اجتماعی عمل کردند؛ [آن‌ها] گفتند و عمل نکردند؛ [این مفاهیم] در اسلام بود و در زمان پیغمبر عمل شد. این عبارت «أَمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ» (شوری: ۱۵) مال قرآن است دیگر؛ دستور پیغمبر این است که اجرای عدالت بکند؛ این همان عدالت اجتماعی و عدالت همه‌جانبه است؛ یا [می‌فرماید]: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾. یعنی اصل بعثت همه انبیا و ارسال رسل و کتب برای این بوده است که قسط یعنی همین عدل اجتماعی، عدل اقتصادی در بین مردم برقرار باشد؛ بنابراین این‌ها مفاهیم قدیمی اسلامی است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۹).

۷. استقلال و آزادی و حفظ عزت

از دیگر راهکارها و توصیه‌های رهبری در بیانیه گام دوم، جهت دستیابی به پیشرفت جمهوری اسلامی ایران، تامین استقلال و آزادی و حراست و نگهداری از آن است. ایشان استقلال را به معنای آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرت‌های سلطه‌گر جهان دانسته و آزادی را حق تصمیم‌گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه دانسته است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۵). رهبری ضمن اشاره به توان عظیمی که در راه دستیابی به استقلال و آزادی داده‌ایم، یکی از وظایف دولت جمهوری اسلامی را حفظ و حراست از آن دانسته است. همچنین ایشان یکی از بایسته‌های گام دوم را حفظ و تداوم عزت ملی دانسته و راهکار دستیابی به آن را شجاعت و حکمت مدیران جهادی می‌داند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۶).

در آموزه‌های اسلامی نیز دستیابی به استقلال و تکیه بر نیروهای داخلی همواره مد نظر بوده است. اسلام ضمن این‌که از جنبه فردی از همگان می‌خواهد تلاش کنند کمتر دستشان به سوی این آن دراز باشد و بیشتر از دست‌رنج خویش بهره‌گیرند، از جامعه اسلامی و حاکمیت اسلامی نیز انتظار دارد، به منظور حفظ آزادی و عزت مردم، همه تلاش خویش را در جهت کسب استقلال به کار گیرد. شاید یک مورد، آیه‌ای است که در آن به مسلمانان دستور داده شده به منظور مقابله با دشمنان، همه توان خویش را به کار گیرند و هرچه اسباب و وسایل نیاز است، فراهم سازند (انفال: ۶۰).

علاوه بر قرآن کریم که بر عزت نفس تکیه دارد (منافقون: ۸)، در احادیثی که از پیشوایان دینی

رسیده نیز همواره بر حفظ عزت و سربلندی - حتی زمان احتیاج به کمک دیگران - تاکید شده است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی تاکید دارد که حاجت‌های خویش را از دیگران با عزت نفس بخواهید. (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ۲۰/۳۱۷؛ پاینده، ۱۳۶۳: ۲۱۸)

یک نمونه از موارد تاکید بر استقلال و آزادی و حفظ عزت و سربلندی که اسلام بر آن تاکید کرده است، کار و تلاش است. امام صادق علیه السلام به یکی از اصحاب خویش که دیر وقت به محل کسب و کارش می‌رفت، تاکید کرد که خیلی زود به سراغ عزت خویش حرکت کند (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۹/۵). تعبیری که امام صادق علیه السلام در این جا از کار و تلاش دارد و آن را به‌عنوان رمز دست یابی به عزت و سربلندی معرفی کرده است، تعبیری بسیار زیبا، گویا و ارزشمند است. حتی امام صادق علیه السلام به یکی از مسلمانان که اظهار می‌داشت نه دست سالمی دارد که با آن کار کند و نه سرمایه‌ای که با آن تجارت کند، از وی خواست با سرش باربری کند و خود را از مردم بی‌نیاز گرداند (کلینی، ۱۴۰۷: ۷۶/۵-۷۷).

نتیجه‌گیری

بیانیه گام دوم انقلاب که در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی توسط رهبری نظام اسلامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای صادر شده، یکی از راهبردی‌ترین و مهم‌ترین راهکارهایی که در راستای دستیابی به تمدن نوین اسلامی به ملت شریف ایران عرضه شده است. در این بیانیه راهکارهایی توسط رهبری ارائه شده است که بدون تردید عمل به آن‌ها می‌تواند مسیر دستیابی ما را به تمدن نوین اسلامی بسیار هموار سازد. چرا که رهبری به‌عنوان یکی از آگاه‌ترین اندیشمندان مسلمان در عصر حاضر، به جهت آشنایی عمیقی که با آموزه‌های دینی دارد، راهکارهایی ارزنده را ارائه کرده است که ریشه در آموزه‌های قرآنی و روایی دارند. مواردی چون بهره‌گیری از تجربه پیشینیان، امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده، توجه به علم و پژوهش، توجه به معنویت و اخلاق، تلاش در راستای دستیابی به اقتصادی پویا، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی و حفظ عزت، توصیه‌هایی هستند که رهبری جهت نیل به آرمان بلند نظام اسلامی یعنی تمدن نوین اسلامی مطرح کرده است. نگاهی به آموزه‌های قرآنی و روایی نشان می‌دهد این راهکارها همگی رنگ و بوی دینی دارند. در آیات قرآن کریم و روایات پیشوایان دینی بسیاری از این راهکارها به‌عنوان عوامل پیشرفت و اعتلای جامعه مطرح شده‌اند.

فهرست منابع

۱. ترجمه قرآن، رضایی اصفهانی، محمد علی و همکاران، نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم، قم: دار الذکر، ۱۳۸۴ ش.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ ق.
۴. ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحامد، شرح نهج البلاغه، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
۵. احمدی، محمد مجتبی، «قرآن سرچشمه تمدن اسلامی»، مجله حوزه، شماره ۱۰۵-۱۰۶، ۱۳۸۰ ش.
۶. انوری، حسن، ۱۳۸۱، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ۱۳۸۱ ش.
۷. برقی، احمد بن محمد بن خالد، محاسن، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۸. بهمنی، محمدرضا، تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، نقد و نظر، سال نوزدهم، شماره دوم، ۱۳۹۳ ش.
۹. بیات، علی، ۱۳۹۳، بایسته‌های دوره بندی تمدن اسلامی، فصلنامه علمی-پژوهشی نقد و نظر، سال نوزدهم، شماره ۲، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: چهارم، دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۱۱. حاجی زاده، یدالله، «اقتصاد مقاومتی راهکاری جهت دستیابی به تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب»، دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، مجموعه آثار علمی همایش بیانیه گام دوم با رویکرد تمدنی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۸ ش.
۱۲. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ق.
۱۳. حسینی خامنه‌ای، سید علی، (الف)، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، khamenei.ir، ۱۳۹۲، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.
۱۴. حسینی خامنه‌ای، سید علی، (ب)، بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی، khamenei.ir، ۱۳۹۲، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.

۱۵. حسینی خامنه‌ای، سید علی، khamenei.ir، بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۹، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.
۱۶. حسینی خامنه‌ای، سید علی، khamenei.ir، بیانات رهبری در سخنرانی نوروزی خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۹، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.
۱۷. حسینی خامنه‌ای، سید علی، بیانات در جمع مردم شاهرود حسینی خامنه‌ای، سید علی، khamenei.ir، ۱۳۸۵، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.
۱۸. حسینی خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دیدار جوانان خراسان شمالی، حسینی خامنه‌ای، سید علی، khamenei.ir، ۱۳۹۱، تاریخ دسترسی ۱۷ آبان ۱۴۰۰.
۱۹. حسینی خامنه‌ای، سید علی، بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، تهران: معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۷ ش.
۲۰. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
۲۱. روح الامینی، محمود، زمینه فرهنگ‌شناسی، تهران: عطار، ۱۳۹۴ ش.
۲۲. روحانی، سید علی اکبر، «قرآن زیرساخت تمدن اسلامی»، دوفصلنامه اندیشه تمدنی اسلام، سال اول، ۱۳۸۴ ش.
۲۳. سحمرانی، اسعد، مالک بن نبی اندیشمند مصلح، ترجمه صادق آئینه‌وند، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹.
۲۴. شایان مهر، علیرضا، دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، تهران: انتشارات مؤسسه کیهان، ۱۳۷۹ ش.
۲۵. شریعتی، علی، تاریخ تمدن، تهران: قلم ۱۳۸۶ ش.
۲۶. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (صبحی صالح)، قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۲۷. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، الخصال، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۲۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، امالی، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۲۹. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، من لایحضره الفقیه، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.
۳۰. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، تهران: اسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
۳۱. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین، قم: رضی، ۱۳۷۵ ش.
۳۲. قرطبی، ابو عمر یوسف بن عبدالبر، جامع بیان العلم و فضله، بیروت: دارالفکر، بی تا.
۳۳. کاتوزیان، ناصر، مبانی حقوق عمومی، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۷ ش.

۳۴. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: اسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۳۵. لوکاس، هنری، تاریخ تمدن از کهن‌ترین روزگار تا سده ما، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: سخن، ۱۳۸۲ش.
۳۶. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، بی‌تا.
۳۷. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۴ش.
۳۸. میبدی، حسین بن معین‌الدین، دیوان امیرالمؤمنین علیه السلام، قم: دار نداء الاسلام، ۱۴۱۱ق.
۳۹. وحیدی منش، حمزه علی، «عناصر تمدن ساز دین اسلام»، فصلنامه علمی- ترویجی معرفت، ۱۳۸۶ش.
۴۰. ویل دورانت، تاریخ تمدن، (مشرق زمین گاهواره تمدن)، ترجمه احمد آرام، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۵ش.
۴۱. یوکیچی، فوکوتساوا، نظریه تمدن، ترجمه چنگیز پهلوان، تهران: گیو، ۱۳۶۳ش.